

Sarvinoz Sobirova

RTU/2-guruh1-kurs talabasi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada jadidlar otasi Ismoil Gasprinskiy kim ekanligi va bolalik yillari, oilasi, faoliyatlari, asarlari, mukofotlari, ta'lim tizimiga olib kirgan yangi usullari, o'limidan keyin unga ko'rsatilgan hurmat ehtirom so'ngi kunlari ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: panturizm, Mustafu Ali-o'g'li Gasprinskiy, zodagonlik unvoni, Sorbonna, Zinjirli madrasasi.

Ismoil Gaspirali (Gasprinskiy, Gaspiralik) — qirim-tatar millatiga mansub ziyoli qatlam vakili, pedagog, noshir, yirik siyosiy va jamoat arbobi. U jadidchilik va panturkizm[1] asoschilaridan biri deb ham hisoblanadi[2].

Yoshlik davrlari

Erta bolaligida uning tarbiyasi va o'qishi bilan onasi shug'ullangan, keyin otasi uni boshlang'ich maktabgan bergan[3]. Keyingi yillarda Simferopol davlat erkaklar gimnaziyasida, shundan so'ng, otasining talabi bilan Ismoil Voronej harbiy bilim yurtining kursanti bo'ldi va birozdan keyin ikkinchi Moskva harbiy gimnaziyasiga tahsil olgani o'tdi[4]. Ammo yigit harbiy ishlarga mutlaqo qiziqmasdi. Shu sababli, u o'z hayotini ona xalqiga xizmat qilishga bag'ishlashga qaror qilib, harbiy gimnaziya tark etdi. Ismoil Gaspirali Moskvadan yana Simferopolga qaytib keldi, erkaklar gimnaziyasida imtihondan o'tdi va endi boshlang'ich maktab o'quvchilariga rus tilidan dars berish huquqiga ega bo'ldi. Bu yerda u boshlang'ich maktab o'qituvchisi bo'ldi. Avvaliga Ismoil hayotdan ham, ijoddan ham mamnun edi, unga quyosh ostida o'z o'rnini topgandek tuyuldi. Yigit ishtiyoq bilan ishga kirishdi, lekin bu uzoq emas, ya'ni 1871-yilda Parijga ketguniga qadar davom etdi. 1871-yilda u Fransiyaga jo'nab ketdi va u yerda Sorbonnada (Parij universiteti) tahsil oldi. Bu yerda Ismoil Gaspirali bir muddat ikki nashr — "Moskva yangiliklari" va "Rossiya xabarnomasi"ning muharriri M.Katkov bilan birga yashadi. Xuddi shu davrda u rus yozuvchisi Ivan Turgenev bilan uchrashdi, u bilan yaqindan tanishdi. Ismoil Gaspirali shu yillari jurnalistikaga qiziqib qoldi, ma'rifat borgan sari uni o'z domiga torta boshladi. "Ashet" agentligiga tarjimon bo'lib ishga kirdi. Ismoil Gaspirali Fransiyaa poytaxtining ijtimoiy va madaniy hayotiga juda qiziqdi, u Sorbonnada ma'ruzalarda qatnashdi, Turgenevning shaxsiy kotibi lavozimini egalladi. Oradan uch yil o'tib, 1874-yilda yigit Istanbulga jo'nanadi.

Oilasi

Ismoil Gaspirali (Gasprinskiy)ning vatani (Gaspirali) — Yalta tumanidagi kichik Avijiko'y qishlog'i hisoblanadi[5][6]. Ammo ba'zi manbalarda butunlay boshqa qo'shni

qishloq — Ulu-Sala[7] tug‘ilgan joyi deb ko‘rsatiladi. Bo‘lajak ma‘rifatchi 1851-yil 8-martda (yangi uslub bo‘yicha 20-martda) tug‘ilgan. Uning otasi Mustafo Ali-o‘g‘li Gasprinskiy[8] rus armiyasida ofitser sifatida xizmat qilgan. Uning o‘zi Gaspra qishlog‘idan kelgan, shuning uchun u o‘zini Gasprinskiy (ya‘ni Gaspriyalik degan ma‘noda) deb yozdirgan. Ismoilning onasini ismi Fatma-Sulton Temir-Gozi-qizi (turmuchga chiqishdan oldin uning familiyasi Kantakuzova edi) bo‘lgan. 1854-yil aprel oyida oila zodagonlik unvonini oldi[9]

Turkiyadagi faoliyati

1874—1875-yillarda Ismoil Turkiyada yashagan. Turkiya poytaxtida turk tili bo‘yicha o‘z bilimini oshirdi, bu mamlakat madaniyatini o‘rgandi, xalq ta‘limi tizimini o‘rgandi. Ismoil ikki yildan so‘ng, 1875-yilda o‘z vatani Qrimga qaytib keldi va yana o‘qituvchi bo‘lib ishga kirdi[10]. 1878-yil mart oyida pedagog Baxchisaroy shahar dumasiga ovoz beruvchi (deputat) etib saylandi. O‘sha yilning noyabr oyida u shaharni boshqarishni boshladi. 1879-yil 13-fevraldan 1884-yil 5-martgacha — Baxchisaroy shahar hokimi bo‘ldi. Ismoil Gaspirali faoliyati davomida Baxchisaroyning oddiy aholisi yangi shifoxonada davolanish imkoniyatiga ega bo‘ldi, chiroqlar ko‘rinishidagi ko‘cha yoritgichlari paydo bo‘ldi, shahar byudjeti sezilarli darajada oshdi. Ismoil Gaspirali bu lavozimda 1884-yil mart oyining boshigacha ishladi.

Shundan so‘ng u o‘zini eng ko‘p o‘ziga tortadigan narsaga — madaniy-ma‘rifiy tadbirlarga sho‘ng‘idi. Ismoil Gaspirali hatto o‘z gazetasini chiqarishga qaror qildi va oradan ma‘lum vaqt o‘tgach, bu g‘oyasini amalga oshirdi.

Noshirlik faoliyati

1879-yildan boshlab Ismoil Gaspirali o‘zining qrim-tatar tilida „Faidaly eglendzhe“ (1879-1880), „Qonun“ (1881) gazetalari nashriyoti yaratishga bir necha bor urinib ko‘rdi. 1883-yil 10-aprelda Ismoil Gaspiraliga birinchi qrim-tatar-ruscha „Tarjimon-Terjiman“ gazetasini nashr qilish va tahrir qilishga ruxsat berildi. „Tarjimon-Terjiman“ orqali Ismoil Gaspirali g‘oyalari Qrim, Idel-Ural, Xiva xonligi, Buxoro xonligida tarqaldi. Bundan tashqari, gazeta Fors, Xitoy, Turkiya, Misr, Bolgariya, Fransiya, Shveysariya va AQShda tarqatilgan. 1886-yilda muharrirlar „Tarjimon-Terjiman“ gazetasiga qo‘shimcha ravishda „E‘lon varaqasi“ deb nomlangan reklama qo‘shimchasini nashr qilishni yo‘lga qo‘ydilar. Ammo ayollar o‘z jurnallarini faqat 1905-yilda o‘qish imkoniyatiga ega bo‘lishdi. 1905-yil oxiridan Ismoil Gaspirali ayollar uchun birinchi qrim-tatar jurnali „Alemi nisvan“ („Ayollar dunyosi“)ni nashr eta boshladi. Bu uchinchi (birinchi ikkita muvaffaqiyatsiz u 1887-yilda — „Terbie“ jurnali va 1891-yilda „Tarjimon-Terjiman“ gazetasiga qo‘shimcha — „Kadin“) urinishdan amalga oshirildi. Ushbu nashrning muharriri lavozimini Ismoilning qizi Shafika egalladi va boshqarib keldi. Ismoil Gaspirali o‘z gazetasini vatandoshlardan ko‘ra xorijliklar orasida mashhurroq bo‘lganligini taxmin ham qila olmasdi[11]. Ismoil Gaspirali nashri materiallaridan islom xalqlari matbuoti: „Ikdam“, „Sebah“, „Gairot“, „Vatan“, „Dikkat“, „Xidmet“, „Agonk“, „Zamon“, „Qohira“, „Nil“, „Axter“,

„Naasuri“ nashrlari ham foydalangan. Bu uzoq vaqt davomida Rossiyada turkiy tillardagi yagona davriy nashr hamda XX-asr boshidan beri dunyodagi eng qadimgi musulmon gazetasi bo‘lib qoldi. Gazeta deyarli 35 yil davomida nashr etildi va 1918-yil 23-fevralda yopildi.

1906-yilda Ismoil Gaspirali o‘z ona tilida „Ha-ha-ha“ nomli ilk hajviy jurnalni chiqarishga ruxsat oladi. Keyinchalik u yangi haftalik — Rossiya imperiyasi Davlat dumasidagi musulmonlar fraksiyasi organi „Millet“ („Xalq“) gazetasini yaratdi. Ular tatar tilida nashr etilgan.

1906—1908-yillarda Misrning „Al Nahda“ gazetasi arab tilida nashr etilgan. Nashr muharrirlari Qrim-tatar madaniyatining taniqli namoyandalari bilan hamkorlik qilgan. Turli davrlarda Ismoil Gaspirali nashriyoti xodimlari Qrim-tatar madaniyatining ko‘zga ko‘ringan namoyandalari: Usmon Akchokrakli, Memet Nuzet, Yakup Shakir-ali, Usein Shomil To‘xtarg‘ozi, Ablyakim Ilmiy, Asan Sabri Ayvazov, Ismoil Latif-zade, Seit-Abdulla kabilar va boshqalar edi. 1908-yilda nashriyotning yubileyiga I.N.Xaritonovning Qozon bosmaxonasida Ismoil Gaspirali nomidagi nominal tipografik shrift ixtiro qilindi.

Jadidchilik faoliyati

Ismoil Gaspirali nomi islom Sharqi xalqlarining ma‘rifatparvarlik harakati — jadidchilikning (ta‘limning yangi, dunyoviyroq usuli) asos solishi va rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lib, u ko‘plab musulmon mamlakatlarida boshlang‘ich ta‘limga unga ko‘proq dunyoviy xususiyat beradi. Odatiy ta‘limning mohiyati va tuzilishini tubdan o‘zgartirdi. Ismoil Gaspirali ma‘rifatparvar ta‘limning kelib chiqishi va maktabda jadidchilik deb nomlangan dunyoviy o‘qitish usulining rivojlanishida turdi. U musulmon mamlakatlaridagi boshlang‘ich maktabning allaqachon tanish bo‘lgan qonunlariga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Aynan Gasprinskiy etno-konfessional tizimni o‘zgartirish asoslarini ishlab chiqdi. Ismoil o‘z tamoyillarini jamiyat taraqqiyotidagi taraqqiyot va konfessional bag‘rikenglikka asoslagan.

Uning yangi o‘qitish usullari nafaqat Qrimda, balki Tatariston, Qozog‘iston, Boshqirdiston, Turkmaniston, Tojikiston, O‘zbekiston, Qirg‘iziston, Ozarbayjon, Turkiya, Shimoliy Fors va Sharqiy Xitoyda ham muvaffaqiyatli qo‘llanildi. Milliy yangi usul maktablari uchun turkum darsliklar yozgan va nashr ettirgan. Ulardan eng mashhuri „Xo‘ja va Subyon“ („Bolalar o‘qituvchisi“) darsligi edi. 1887-yildan Ismoil Gaspirali Taurida ilmiy arxiv komissiyasining a‘zosi edi. 1905-yilda Ismoil Gaspirali va uning hamfikrlari musulmonlar liberal „Butyunrusie ittifak al muslimin“ (Umumrossiya musulmonlar ittifoqi yoki Butunrossiya matbaa ishchilari kasaba uyushmasi) tashkiloti paydo bo‘ldi. Bundan tashqari, Ismoil Gaspirali „Kutubxona jamiyatlari“ni tashkil etish g‘oyasini ilgari surdi.

1905-yilda Ismoil Gaspirali va uning hamfikrlari musulmonlar liberal „Butyunrusie ittifak al musulimin“ (Umumrossiya musulmonlar ittifoqi) tashkilotini tuzdilar. Ismoil Gaspirali Markaziy Qo‘mita a‘zosi bo‘lib, „Ittifoq el Muslimin“ning Qrim bo‘limiga bevosita rahbarlik qilgan. 1905-yil kuzida Ismail va u boshqargan tashkilot bo‘limi „17-oktyabr ittifoqi“ning pozitsiyalarini qo‘llab-quvvatlashga o‘tdi. Ismoil Gaspirali „Ittifak el Muslimin“ning barcha qurultoylarida faol qatnashgan. Ismoil Gaspiralinig qrim-tatar sheriklari orasida: Ismoil va Amet Muftiy-zoda, Mustafo Qipchakskiy, Asan Sabri Ayvazov, Abdurahman Memet o‘g‘li, Asan Tarpiev, Sulaymon Qrimtaev, Abdureshit Mediev, Rustam Oxundov, Ibraim Alilgaur, Ibraim G‘urur kabi mashhurlar va boshqalar bo‘lgan.

1907-yilda Ismoil Gaspirali islohot va o‘zgarishlar yo‘lida Sharqning ilg‘or kuchlarini birlashtirish uchun Qohirada Butunjahon musulmonlari qurultoyini chaqirishni taklif qildi.

Ismoil Gaspirali Butunrossiya matbaa ishchilari kasaba uyushmasining rvojlaniishida mahkam turdi. Ismoil Gaspirali ko‘plab „Kambag‘al musulmonlarga yordam berish jamiyatlari“, „Kutubxona jamiyatlari“ni tashkil etish g‘oyalari tarqatgan va ularning ko‘pchiligida ishtirok etgan. Ismoil Gaspiralinig mafkuraviy tamoyillari va g‘oyalari liberal mafkura, jamiyatning ilg‘or rivojlanishi, slavyan va turkiy xalqlar do‘stligi, xristian va musulmonlarning konfessional bag‘rikengligi, sotsialistlarning radikal talablarini rad etish asosida yaratilgan edi. Ismoil Gaspirali jamiyat taraqqiyotining evolyutsion shakllarini yoqladi. Qayd etilishicha, Ismoil Gaspirali rus davlati yaxlitligi doirasida turkiy dunyoning dolzarb ijtimoiy-siyosiy muammolarini rus xalqi bilan ittifoq va hamjihatlikda hal etishda ilg‘or madaniy taraqqiyotning haqiqiy istiqbolini ko‘rgan, bu haqda u shunday yozgan:

"Rossiyaning eng ko‘p va asosiy xalqi - ruslar - boshqa elatlar bilan tinch va do‘stona yashash uchun juda noyob va baxtli xarakterga ega. Chet elliklarga hasad, dushmanlik, dushmanlik oddiy rus odamining tabiatida emas. Bu yaxshi xususiyat, Rossiyaning buyukligi va osoyishtaligining shubhasiz kafolati .

Ismoil Gaspiralinig qarashlari ijtimoiy ahamiyati jihatidan atoqli pedagog va faylasuflar Jamoluddin al-Afg‘oniy, Shig‘abuddin Marjoniy, Muhammad Abdo, Hasanbek Melikov (Zardabi), Mahmudxo‘ji Behbudiy va shular kabilarning g‘oyalari qatorida turadi.

Adabiyotga qo‘shgan hissasi

Ismoil Gaspiralinig qalamiga mansub bir qancha badiiy asarlar dunyo yuzini ko‘rdi. Uning „Fransuz maktublari“ romani, uning bir qismi „Dar ul Raxat musulmonlari“ utopik qissasi, „Afrika harflari — Amazonlar mamlakati“ hikoyasi, „Arslon qiz“ qissasi, „Sharq g‘ami“ qissasi, „Rus islomi. Musulmonning fikrlari, eslatmalari va kuzatishlari“ qissasi, „Rossiya-Sharq kelishuvi. Fikrlar, eslatmalar va tilaklar“ kabi qissa va boshqa ijodiy ishlari keng ommaga juda tanish. Ismoil Gaspirali

nafaqat Qrim turklari, balki boshqa turkiy xalqlar orasida ham ko‘plab adabiy va publitsistik janrlarning asoschisi bo‘lgan.

Mukofotlari

Ismoil Gaspirali bir qancha ordenlar bilan taqdirlangan:

Buxoro „Yulduz oltin ordeni“ (III daraja);

Turkcha „Medjidie“ (IV daraja);

Eronning „Arslon va Quyosh“ (IV va III darajali);

„Sankt-Peterburg Rossiya Texnik Jamiyatining medali“ (bronza).

So‘ngi kuni

Gasprinskiy monument

Ismoil Gaspirali 1914-yil 24-sentabrda Baxchisaroy shahrida vafot etgan va Zinjirli madrasasi hududida dafn etilgan.

Xotirasi

Ismoil Gaspirali nomi bilan quydagilar atalga

Evpatoriya shahridagi Ismoil-Bey mikrorayonida

Baxchisaroy, Qozon, Kerch, Simferopol, Xerson, Sudak shaharlaridagi ko‘chalar,

Sovetskiy qishlog‘idagi ko‘cha

bolalar futboli turniri[9] (2006-yildan Evpatoriyada)

Simferopoldagi kutubxona

Gasprinskiy medali Qrim Respublikasining davlat mukofotidir. 2016-yilda Qrim Respublikasi Davlat kengashi tomonidan Qrim Respublikasi xalqlarining madaniy va ma‘naviy rivojlanishiga qo‘shgan muhim shaxsiy hissasi, Qrim Respublikasi manfaatlari yo‘lida an‘anaviy konfessiyalarni mustahkamlashga qo‘shgan hissasi uchun, Qrimda millatlararo va konfessiyalararo tinchlik va totuvlikni mustahkamlashdagi alohida shaxsiy xizmatlari uchun tashkil etilgan.

Baxchisaroyning muhim tarixiy yodgorliklari — Ismoil Gaspirali uy-muzeyi va Zinjirli madrasasidir. Restavratsiyadan so‘ng muzey sayyohlar uchun mehmondo‘st eshiklarini ochdi [12].

Simferopol va Baxchisaroyda Ismoil Gaspiraliga haykallar o‘rnatilgan. Ko‘chalar va kutubxona Ismoil Gaspirali nomi bilan ataladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak Ismoil Gasprinskiy mashur jadid, pedagog, noshir, o‘z ishining ustasi. U ko‘plab yo‘nalishlarda o‘zini sinab ko‘rgan adabiyot deysizmi, pedagogika deysizmi, noshirlik xullas ko‘plab sohalarda va o‘rinlarda izlanishlar olib brogan. Ismoil Gasprinskiy hech qachon izlanishdan, yangiliklar qilishdan to‘xtamagan u hamisha yangi nimadir qidirgan xalqiga vataniga foydasi, nafi tegadigan yangiliklar qidirgan. Ushbu maqolada ta‘lim tizimiga qo‘shgan hissasi, olib kirgan yangiliklari, tuzgan tashkilotlari haqida ham batafsil keltirib o‘tilgan. Uning o‘ylab topgan yangicha o‘qitish usullaridan nafaqat o‘z yurtida balki boshqa mashur davlatlarda ham qo‘llangan. Bundan ko‘rinib turibdiki Ismoil Gasprinskiy o‘ylab topgan yangicha o‘qitish usuli va yangi darsliklari avallgilariga qaraganda ancha samaraliroq va

bolalarga qiziqarliroq bo'lgan deb be'malol ayta olamiz. Hozirgi kunda ham yurtimizga yangicha chet tel o'qitish usullari, yangicha darsliklar kirtiyapti, bu esa biz yoshlarning o'qishga bo'lgan qiziqishlarimizni yanada orttiryapti. Bu yangi fanlar esa biz yoshlardan yanada chuqurroq bilim va kuch talab qiladi. Bugungi kunda prezidentimiz SH.M.Mirziyoyev tomonidan yoshlarga juda kata ishonch va ko'plab imkoniyatlar berilgan. Biz bu imkoniyatlardan unumli foydalanib prezidentimiz ishonchini oqlab,xalqimizga foydamiz tegadigan o'z kasbining yetuk mutaxasisi bo'lishga harakat qilishimiz kerak.

ADABIYOTLAR:

1. Sventochovskiy, Tadeush. Historical dictionary of Azerbaijan (USA), Scarecrow Press, 1999 — 145 bet. ISBN 0810835509.
2. [<https://biographe.ru/znamenitosti/ismail-gasprinskij/>] „Исмаил Гаспринский Источник: <https://biographe.ru/znamenitosti/ismail-gasprinskij/>“].
3. [<https://biographe.ru/znamenitosti/ismail-gasprinskij/>] „Исмаил Гаспринский Источник: <https://biographe.ru/znamenitosti/ismail-gasprinskij/>“].
4. Primkulovna, A. S. (2024). Classification of proper names: Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. *Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari*, 4(2), 80-86.
5. Primkulovna, A. S. (2023). Periphrases unit of the names of the representors of literature in english and uzbek language. *Journal of language and linguistics*, 6(5), 100-104.
6. Djumaniyazovna, M. A. (2022). Introduction of preschool and primary school age children to social and legal norms. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(3), 176-178.
7. Abdullayeva, M. D. (2022). Ways to improve social skills in primary school pupils based on socio-legal norms. *European research: innovation in science, education and technology*, (pp. 92-95).
8. Abdullayeva, M. D. (2021). Spiritual education of preschool children. *Current research journal of pedagogics*, 2(10), 147-151.
9. Hamroyevich, A. T., & Qizi, Y. U. I. (2021). Natural characteristics of expressing sign affixes.
10. Dilnoza, M., Munira, A., & Olimjon, A. (2022). Influence of involution on differential equations with second-order constant coefficients. *international journal of research in commerce, it, engineering and social sciences ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876*, 16(01), 40-44.
11. Xaytmirzayevna, M. D., & Jasurbek, E. (2022). Acmelological approach to preparation of future teachers. *Web of scientist: International Scientific Research Journal*, 3(4).

12. Normatova, A. (2023). The importance of preparation of english language teachers for distance education in uzbek society. *Journal of language and linguistics*, 6(5), 105-110.
13. Normatova, A. (2023). Implementations and challenges in organizing distance learning. *PEDAGOG*, 6(12), 174-179.
14. Жураев, А. (2019). Ўзбекистонда барқарор тараққиётнинг тинчликпарварлик тамойили билан узвийлиги. НамДУ илмий ахборотномаси, 7-сон, 143-148.
15. Sirojiddinova, H. D. (2023). Scientific-theoretical foundations of the formation of students' independent learning skills based on the "case-study" approach in teaching english. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(11), 638-645.
16. Astanova, G. A. Analysis of the image of wise and entrepreneurial women in Shahrizoda stories. *theoretical & applied science Учредители: Теоретическая и прикладная наука*, (9), 533-537.
17. Aminova, A. G. (2020). Interpretation of the image of the hero woman in the stories of Shahrizoda. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(6), 14365-14373.
18. Kadirova, Z. Z. (2022). The role of the names of precious stones in the formation of anthroponyms in the Uzbek language. *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science*, 1(1), 182-187.
19. Kadirova, Z. Z. (2022). Periphrases of human nature in alisher navois prose works. *THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука*, (6), 381-383.